

ÇIMNAZ MƏMMƏDOVA,
RASİMƏ ƏSGƏROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Slavyan Universiteti
rasima@mail.ru

ƏDƏBİYYATDA ANTROPONİMLƏRİN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏRLƏRİ

Açar sözlər: antroponim, təzad, lüğət ehtiyatı

Ключевые слова: антропоним, контраст, словарный запас

Key words: anthroponomy, contrast, vocabulary

Hər bir bədii əsər müəllifin fikir və düşüncələrini, istək və arzularını, hiss və həyəcanlarını oxucularına çatdırmağa xidmət edən söz sənətidir. Bu işdə sənətkar məhz sözlər – dil vahidləri kömək edir. Sənətkarlar leksik vahidlərin köməyi ilə müxtəlif məcazlar, təşbehlər, istiarələr yaradır, bədii təzadlardan, suallardan və digər bədii ifadə və təsvir vasitələrindən istifadə edirlər.

Bu işdə yazıçı və şairlərə kömək edən vasitələr arasında obrazlara verilən adlar xüsusilə qeyd edilməlidir. Bədii söz ustaları öz qəhrəmanlarına ad seçərkən çox vaxt obrazın xarakteri daxili aləmi ilə həmahəng olmasına çalışırlar. Bununla da ad obrazın «şəxsiyyət vərəqi» funksiyası daşımış olur.

Obrazın adı oxucuya hər şeydən əvvəl psixoloji təsir edir, ad sahibinin haqqında ilk təəssürat yaratmış olur. Məsələn, dahi Nizami öz sevimli qəhrəmanı olan Bərdə gözəlinə Şirin adı verməklə oxucularında ona müsbət münasibət yaratmış olur. Yaxud yazıçı Mirzə İbrahimov «Azad» hekayəsindəki qəhrəmanına Azad adını təsadüfi verməmişdir. Onun qəhrəmanı öz xalqını azad, müstəqil görmək arzusu ilə yaşayır və bu yolda da canını qurban verir. Beləliklə, qəhrəmanın adı onun amalı, arzu-istəkləri ilə səsləşir.

Əgər sənətkar xoşuna gələn ad tapmaqda çətinlik çəkirsə, özü yeni adlar fikirləşib tapa bilər. Ədəbiyyatda obrazın xarakteri ilə həmahəng olan xüsusi adları bir neçə qrupa bölmək olar:

1. Müsbət qəhrəmanlara verilən xüsusi adlar onların xarakterini tamamlayır. Bu xüsusi adların leksik mənalari gözəl olmaqla yanaşı, tələffüzü də incə və ürəyə yatandır. Məsələn, C.Cabbarlının Sevili, S.Vurğunun Aygünü, Humayı, Cəlali belələrinə nümunə ola bilər.

Antroponimlərin bu prinsipə uyğun seçilməsi «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında yeniyetmələrə gördükləri işlərə uyğun ad verilməsi adətini xatırladır.

«Qan ləkəsi» romanında safürəkli, sədaqətli, mərd, həm də sadəlvəh olan qəhrəmana Saleh adı verərkən yazıçı Elxan Elatlı müəyyən məqsəd güdmüşdür. Saleh namuslu, böyüklərə hörmət edən, özgə malına göz dikməyən bir insan olmasına baxmayaraq, şərin, böhtanın qurbanı olur, həbs edilir, namusu ləkələnir. Ancaq adı onun adı ətrafında qoruyucu zolaq yaradır, oxucunu deyilənlərə inanmasına mane olur. Yaxud S.S.Axundovun «Qaraca qız» hekayəsindəki bağbana

verilən Piri baba adı onun çox səmimi, insanpərvər, geniş ürəkli və müdrik bir insan olduğundan xəbər verir. Çünki şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində – nağıllarda Piri baba adlı insanlar məhz müsbət xarakterli insanlardır. Bəzi hallarda obrazlara verilən xüsusi adlar onların xarakteri ilə səsləşməyə də bilər. Bu zaman yazıçı obrazın mənfi cəhətlərini daha qabarıq çatdırmaq üçün ona tamam fərqli adlar qoyur. Məsələn, xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov «Şamo» romanında riyakar, evlər, ailələr dağıdan, araqatan bir qadına Göyərçin – sülh rəmzi adını verməklə onun mənfi cəhətlərini daha da qabarıq vermiş olur.

Yaxud S.S.Axundov «Qaraca qız» hekayəsində yaratdığı zalım, zülmkar, qəddar insanlara Pəricahan və Yusif adı verməklə oxucuların qəlbində belələrinə nifrət hissi oyatmağa çalışır.

C.Məmmədquluzadə «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestində başqasının sözlərinə uyub ana və bacılarını əzablara düşür edən Vəliqulu düşüncəsiz və nadandır. Onun adının mənası da ağanın qulu, başqasına xidmət edən qul mənasını verir. Vəliqulu Xudayarın nökrəsidir, onun əmrlərini sözsüz yerinə yetirir, nəticədə bütün var-dövlətini itirmiş olur.

«Qan ləkəsi» romanındakı obrazlardan biri Səlahəddin adı daşıyır. Həmin obraz Azərbaycan torpaqlarına göz dikən ermənilərin ümumiləşdirilmiş surətidir. O, qaniçən, hiyləgər, mənfi xislətli bir insandır. İlk baxışda ona bu cür adın verilməsi təəssüf doğurur. Lakin bu adı seçərkən yazıçı müəyyən məqsəd daşıyırdı. Səlahəddin dinin səlahiyyətli nümayəndəsi, islahatlar aparmağa çalışan şəxs deməkdir. Əsərdə Səlahəddin ermənilərin iyrənc siyasətini həyata keçirməyə çalışır. Çoxlarının məhvində səbəb olur. Göründüyü kimi, ad obrazın xarakterini tamamlayır.

Bədii söz ustaları təzad yaratmaq, təsvir olunan hadisələri daha qabarıq göstərmək üçün adlardan istifadə edirlər. Məsələn, S.S.Axundov «Qaraca qız» hekayəsindəki sevimli qəhrəmanlarına ad seçərkən bu üslubi imkandan məharətlə istifadə etmişdir. Onun Qaraca qız adlandırdığı Tutunun üzünün rəngi də, taleyi də, ad da qaradır. Əksinə, Xədicə xanıma verilən Ağca adı dövlətli qızının həm görünüşcə, həm talecə xoşbəxt olduğundan xəbər verir. Antroponimlərin əks mənalı olması varlılarla yoxsullar arasındakı fərqi qabarıq şəkildə çatdırmağa xidmət edir. «Qan ləkəsi» (E.Elatlı) romanında obrazlardan biri Ağşamil adlanır.

Bu obraz öz qızının namusunu, şərəfini qoruyur, nəticədə beş oğlunu itirir, qoca yaşında həbsxanaya düşür. Belə bir adama Ağşamil adı yaraşır. Onun müsbət keyfiyyətləri bir çox azərbaycanlılara şamil edilə bilər. Həm də o, Şeyx Şamilin atasıdır. Şeyx Şamil işğalçılara qarşı vuruşduğu kimi, Ağşamil də ermənilərin təcavüzünə məruz qalır, onlarla mübarizə aparır, düşməni məhv edir.

Bədii söz ustaları bəzən öz qəhrəmanlarını şəxs adları ilə deyil, ləqəbləri ilə təqdim edirlər. Bu üsul əsərin ideyasının açılmasına kömək etmiş olur, oxucunun diqqətini lazımi məsələyə yönəldir. Məsələn, Ənvər Məmmədyanlı «Karvan dayandı» hekayəsinin qəhrəmanını «odunçu oğlu» adı ilə təqdim edir. Çünki yazıçının məqsədi yoxsul odunçunun var-dövlətə uymadığını, zəhmətkeş insanların əzab-əziyyətləri, arzu və istəkləri barəsində oxuduğunu göstərməkdir. E.Elatlının «Dilənçi qadının sirri» əsərin qəhrəmanı Dilənçi qadındır. Bu qadın kasıbdır, zibil yeyiklərindən quru çörək yığıb, xəstə uşağını böyüdür. Kasıb olmasına, səfil həyatı

sürməsinə, oğlunun ağır xəstəlikdən əzab çəkməsinə baxmayaraq, şərəfini, namusunu qoruyub, üzünü isti ütü ilə yandırır, eybəcər hala salır, ancaq oğurluq etmir. Dilənçilik etməsi onu oğurluğa, şərəfsizliyə sövq edə bilmir. Yazıçı onun bu xüsusiyyətini alqışlayır, dilənçi qadını mənəviyyatı zəngin bir xanım kimi təqdim edir.

S.Rəhimovun «Mehman» əsərindəki Qaloşlu adam obrazının adı da, özü də qəribədir. Yazıçı obraza bu adı verməklə üst-başı kirli, çırıq, ayağı qaloşlu adamların fəqir, kimsəsiz hesab etməyi, bu geyimin altında gizlənən qəddar və amansız insanın iç üzünü açmağa, maskanı yırtmağa çağırır. Züleyxa onun qurbanına çevrilir, amma sonrakı peşmançılıq fayda vermir.

Yaxud «Buz heykəl» hekayəsində müəllif işğal altında olan doğma yurdundan baş götürüb qaçan qadının adını çəkməyə ehtiyac duymur. Yazıçı onu öz oxucusuna bütün anaların ümumiləşdirilmiş obrazı kimi təqdim etdi – yenidən qəhrəmanına «ana» adı verir. Yaxud «Baş xiyabanda» adlı hekayəsində kimsəsiz, yurdsuz-yuvasız uşaqların ağır həyatını təsvir edərkən qəhrəmanına ad verməyi vacib hesab etmir. Mehman ali məktəbi bitirdikdən sonra kəndə işləməyə gəlir. Yerli camaat onu qonaq hesab edir, qorxudulub yola salınacağını, yaxud pula, var-dövlətə satılacağını düşünürlər. Lakin səhv edirlər. Mehman nə qorxur, nə də pula şirnikir, mübarizə yolunu seçir. Nəticədə qətlə yetirilir. Bəzən qəhrəmanlara verilən adlar mühitlə ziddiyyət təşkil edir. C.Məmmədquluzadənin «Ölülər» əsərindəki Kefli İsgəndər çox ağıllı, gözüaçıq, savadlı bir gəncdir. Lakin ailəsi və ətrafındakı adamlar onu Kefli hesab edir.

Yaxud Nizaminin qəhrəmanı Qeys Leylinin eşqindən çöllərə düşsə də, ətrafındakılar onu Məcnun adlandırırlar. Obrazın adı personajın xarakteri ilə ziddiyyət təşkil edə bilər, obraz əzilər, məğlub olar, məhv edilə bilər. C.Cabbarlının «Aydın» əsərində Aydın, Gültəkin, «Dilarə» hekayəsində Dilarə, «Dilbər» hekayəsində Dilbər və s. göstərmək olar. Antroponimlər obrazın xarakterinə uyğun gələ də bilər, gəlməyə də bilər. Bu, yazıçının istəyindən asılıdır. Lakin hər bir bədii əsər oxucuya yeni informasiyalar verməli, dünyagörüşünü genişləndirməli, lüğət ehtiyatını artırmalıdır. Əgər əsərdəki xüsusi adların leksik mənası oxucuya qaranlıq qalırsa, o, bu barədə məlumat əldə etməyə çalışacaqdır.

E.Elatlının «Seçilmiş cəza» romanındakı Nafiz adı oxucunun təəccübünə səbəb olur. Bu sözün mənasını öyrənmək istəyən oxucu lüğətlərə müraciət edir. Məlum olur ki, bu sözün lüğəvi mənası hər hansı bir işin əsasını qoyan, bu işə yol açan, başqalarını da dalınca aparan deməkdir. Doğrudan da, Nafiz nakişilik edir, başqasını da bu işə təhrik edir.

Beləliklə, bədii ədəbiyyatda işlənən hər bir söz, hər bir antroponim yazıçının fikrinin çatdırılmasına xidmət etmiş olur.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev N. Nitqin etik məsələləri / Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2012.
2. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyəti. Bakı, 2003.
3. Qurbanova F. Antroponimlərin nəzəri məsələləri. Bakı, 2001.
4. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2012.

**Ч.Мамедова,
Р.Аскерова**

Стилистические особенности антропонимов в литературе

Резюме

Статья посвящена изучению стилистических особенностей антропонимов в литературе. Каждое художественное произведение есть искусство слова, служащее читателям для восприятия идей и желаний автора. В этом отношении автору помогают языковые единицы. С помощью этих единиц авторы создают различного рода произведения. Антропонимы являются одними из них. Они могут соответствовать и могут не соответствовать характеру образа – это зависит от желания автора.

Однако любое произведение должно дать читателю новую информацию, расширить кругозор и пополнить лексический запас. Автор обращается к некоторым произведениям для того, чтобы наглядно показать стилистические особенности антропонимов.

Имя Нафиза в романе Э. Элатли «Избранный штраф» заставляет читателя задуматься. Читатели, которые отказываются ссылаться на словари. Оказывается, что ключевое значение этого слова в том, что оно лежит в основе любой работы, которая ведет к этому и ведет к ней других. Действительно, Нафиз занимается трансплантацией, и это провоцирует другого.

Таким образом, любое использованное в художественной литературе слово, любой антропоним служит для четкого донесения идей автора до читателей.

**Ch. Mamedova,
R. Askerova**

Stylistic features of anthroponyms in the literature

Summary

The article is devoted to the study of the stylistic features of anthroponyms in literature. Each work of art is the art of the word, which serves the reader to perceive the ideas and desires of the author. Language units help the author in this respect. With the help of these units, the authors create various kinds of works. Anthroponyms are among them. They may correspond and may not correspond to the character of the image - it depends on the desire of the author. The name of Nafiz in E. Elatly's novel "Selected Penalty" causes the reader to wonder. Readers who want to learn the meaning of this word refer to dictionaries. It turns out that the key meaning of this word is that it is the basis of any work that leads to this and leads others to it. Indeed, Nafiz is engaged in transplantation, and it instigates another. However, any work should give the reader new information, broaden the mind and replenish vocabulary. The author turns to some works in order to clearly show the stylistic features of anthroponyms. Thus, any word used in fiction, any anthroponym serves to clearly convey the ideas of the author to readers.

Rəyçi: Şəhla Əhmədova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent